

دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در قبال جهان اسلام: آسیب‌ها و چالش‌ها

احسان داوری^۱

محمدحسن خانی^۲

چکیده

مجموعه ارزش‌ها و مفاهیم موجود در انقلاب اسلامی و آرمان‌های والای آن، انگاره‌ای بدیع پدید آورده که در تحولات و مناسبات جهانی اثربخش بوده است. اشتراک معنایی و سابقه مشترک دینی و تاریخی موجب گردیده این تأثیرات به نحو قابل توجهی به‌ویژه در جهان اسلام رقم بخورد. از آن‌جا که دیپلماسی عمومی شکل‌دهی به افکار عمومی را مدنظر دارد و از این طریق منافع ملی را تأمین می‌نماید، در جمهوری اسلامی ایران مورد توجه بوده و نقش مهمی را در اجرای سیاست خارجی و صدور پیام انقلاب اسلامی پیدا کرده است. آسیب‌های کاربست دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در قبال جهان اسلام در محورهای داخلی و خارجی دسته‌بندی شده و مورد واکاوی قرار گیرد. در حوزه داخلی ضعف سیاست‌گذاری به‌عنوان مهم‌ترین آسیب و عدم اولویت‌بندی اهداف، انجام نشدن کار پژوهشی، وجود نهادهای موازی، عدم بهره‌گیری مناسب از فضای سایبری و قدرت نرم اطلاعاتی، بهره‌گیری از رسانه‌های مکانیکی و توده‌ای، عدم اختصاص بودجه مناسب و ضعف نیروی انسانی و رسانه‌ها عمده‌ترین چالش‌های این عرصه می‌باشد. در بعد خارجی نیز می‌توان به فشارها و تحریم‌های سیاسی و اقتصادی، عناد گرایشات مختلف اسلامی و تخریب وجهه جمهوری اسلامی ایران توسط دشمنان اشاره نمود.

واژگان کلیدی: دیپلماسی عمومی، قدرت نرم، جمهوری اسلامی ایران، جهان اسلام، انقلاب اسلامی.

---

^۱ کارشناس ارشد دانشگاه امام صادق (ع)

edavari1372@gmail.com

^۲ دکتری تخصصی عضو هیئت علمی رشته علوم سیاسی دانشگاه امام صادق علیه السلام

mhkhani@yahoo.com

مقدمه

ماهیت ایدئولوژیک و ویژگی‌های منحصر به فرد جمهوری اسلامی سبب شد انقلاب اسلامی مورد توجه و استقبال ملت‌ها و خصوصاً مسلمانان جهان واقع شود. عناصری هم‌چون بزرگ بودن، فراملی بودن، برخورداری از ایدئولوژی جهان‌شمول، رهبری فرهمند، موقعیت استراتژیک کشور ایران و محیط متجانس پیرامونی آن از جمله مؤلفه‌هایی بود که قابلیت صدور پیام انقلاب اسلامی را میسر می‌ساخت. از این‌رو بود که امام خمینی (ره) رسالت صدور انقلاب را تکلیف و از وظایف مهم جمهوری اسلامی برشمرده و در این رابطه فرمودند: «مسئولان ما باید بدانند که انقلاب ما محدود به ایران نیست. انقلاب مردم ایران نقطه شروع انقلاب بزرگ جهان اسلام به پرچمداری حضرت حجت -ارواح‌نافه‌- است... باید دولت جمهوری اسلامی تمامی سعی و توان خود را در اداره هرچه بهتر مردم بنماید، ولی این بدان معنا نیست که آن‌ها را از اهداف عظیم انقلاب که ایجاد حکومت جهانی اسلام است منصرف کند» (خمینی، ۱۳۷۹، ج ۲۱: ۳۲۷).

تحلیل‌گران، صدور انقلاب را به صورت فیزیکی و فرهنگی دسته‌بندی می‌نمایند. پس از انقلاب اسلامی با در نظر گرفتن اهداف کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت، صدور انقلاب با رویکرد مسالمت‌آمیز و فرهنگی به‌کارگرفته شد و الگوسازی جمهوری اسلامی با کاربست منابع قدرت نرم - که از ابزارهای تعیین‌کننده تحقق اهداف ملی و تأمین‌کننده امنیت کشورهاست - به عنوان راهبرد اصلی در جریان صدور فرهنگی انقلاب دنبال گردید.

در شرایط جدید جهانی که تأمین منافع ملی و فراملی، مستلزم سیاست‌گذاری‌های نو و بهره‌گیری از روش‌های نوین متناسب با این شرایط است، دیپلماسی سنتی به تنهایی تکیه‌گاه مناسبی جهت ارتباطاتی هدفمند با دولت‌ها و ملت‌ها به شمار نمی‌رود. از همین‌رو، دیپلماسی عمومی به منزله یکی از ابزارهای اصلی و تقویت‌کننده قدرت نرم، شیوه‌ای بدیع در برقراری ارتباط و اثرگذاری بر افکار عمومی محسوب شده و توسط دولت جمهوری اسلامی پیگیری می‌شود.

جمهوری اسلامی ایران که در مقایسه با بسیاری از کشورها از منابع قدرت نرم مطلوبی بهره‌مند است، می‌تواند از کشورهای موفق در به‌کارگیری دیپلماسی عمومی در منطقه و

جهان باشد. این امر بیش از هر چیز دیگر نیاز به برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری وسیع دارد. اکنون پس از گذشت سال‌ها از پیروزی انقلاب اسلامی، لازم است چگونگی استفاده از منابع قدرت نرم و کارکرد دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی مورد ارزیابی و آسیب‌شناسی قرار گرفته تا ضمن رفع ضعف‌ها و کاستی‌ها بر نقاط قوت تأکید بیش‌تری گردد. بنابراین دغدغه و پرسش اصلی مقاله حاضر آن است که آسیب‌ها و چالش‌هایی که دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در قبال جهان اسلام با آن مواجه می‌باشد، کدام است؟ فرضیه‌ای که می‌توان در نظر گرفت، آن است که موانع پیش روی دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام، از دو منشأ داخلی و خارجی سرچشمه می‌گیرد و ضروری است که جمهوری اسلامی با مد نظر قرار دادن آن‌ها در جهت خنثی‌سازی و برطرف‌کردن آسیب‌ها برآید. با بررسی پژوهش‌های انجام شده در گذشته در ابتدا به طور اجمالی مفهوم دیپلماسی عمومی و تفکیک آن از سایر مفاهیم نزدیک مورد بررسی قرار خواهد گرفت و سپس منابع قدرت نرم و دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در ابعاد انقلاب اسلامی، فرهنگی، سیاسی و علمی ذکر می‌شود. در ادامه دو راهبرد اصلی آموزشی و رسانه‌ای در زمره راهبردهای دوگانه دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام تبیین شده و در نهایت ضمن ارزیابی و آسیب‌شناسی منابع و راهبردها، فرصت‌ها و چالش‌های جمهوری اسلامی در مسیر تحقق دیپلماسی عمومی مؤثر و کارآمد برشمرده خواهد شد.

۲. مبانی نظری و مفهومی

۲-۱. قدرت نرم

قدرت، در اصطلاح به معنای تحت تأثیر قرار دادن دیگران برای کسب نتایج مورد نظر است (Nye, 2011: 6). توانمندی معطوف به زور به مثابه رکن اصلی قدرت در مکاتب واقع‌گرایانه، امروزه مورد نقد جدی قرار گرفته است و با تحلیل دیدگاه نویسندگانی چون برتراند راسل، ماکس وبر، یورگن هابرماس، میشل فوکو و استیون لوكس، نمایان می‌شود که هنجارها نسبت به ابزارها به مراتب در تولید قدرت مؤثرترند. اکنون که قدرت نرم توانسته است به عنوان اندیشه‌ای جدید، افق تازه‌ای را در مبحث قدرت سیاسی مطرح

سازد، بازیگران نظام بین‌المللی را به اتخاذ رویکردهایی نوین در عرصه سیاست خارجی واداشته است.

قدرت نرم بر توانایی شکل‌دهی به علایق دیگران استوار است (Nye, 2004: 5). قدرت نرم، ناشی از جذابیت‌های فرهنگی، ایده‌آل‌های سیاسی و سیاست‌های یک کشور است. مشروعیت و مقبولیت سیاست‌های ما از نظر دیگران، موجب افزایش قدرت نرم ما می‌شود (نای، ۱۳۸۷: ۲۴). بدین ترتیب قدرت نرم هم نوعی قدرت است و -آن‌طور که برخی تصور می‌کنند- مصداق ضعف نیست؛ لذا دخالت ندادن این مفهوم در راهبرد ملی، یک اشتباه جدی است.

۲-۲. دیپلماسی عمومی

یکی از ابزارها و سازوکارهای قدرت نرم، بهره‌گیری از «دیپلماسی عمومی» است. دیپلماسی عمومی ابزاری است که دولت‌ها با استفاده از طیف وسیعی از برنامه‌های تبادل علمی، فرهنگی و رسانه‌ای، برای بسیج منابع جهت ایجاد ارتباط و جذب توده سایر کشورها بهره می‌گیرند (دوتا-برگمن، ۱۳۹۴: ۱۴۶-۱۴۷). در این نوع دیپلماسی، لازم است ارتباط گسترده با گروه‌های مرجع، رهبران احزاب سیاسی، گروه‌های ذی‌نفع و ذی‌نفوذ، نخبگان سیاسی، فرهنگی، علمی و رسانه‌ای به عنوان سازندگان افکار عمومی و کلیه شهروندان جهت شکل‌دهی به افکار عمومی و هماهنگ‌سازی افکار آنان با اهداف سیاست خارجی صورت گیرد (دهقانی فیروزآبادی و رادفر، ۱۳۸۹: ۷۲-۷۳). به عبارت دیگر، دیپلماسی عمومی، فرآیندی دولتی است از برقراری ارتباط با مردمان خارج به منظور ایجاد فهمی از ایده‌ها و ایده‌آل‌ها، نهادها و فرهنگ، و نیز اهداف سیاسی و خط‌مشی‌های خود. نتیجه این فرآیند تأثیرگذاری، ترغیب حکومت‌ها در حمایت از سیاست‌های کلیدی کشور اعمال‌کننده دیپلماسی عمومی توسط سایر ملت‌هاست (ایزدی، ۱۳۹۰: ۳۶).

۲-۳. وجوه تمایز دیپلماسی عمومی و مفاهیم مشابه

برای درک بهتر مفهوم دیپلماسی عمومی لازم است با بررسی مفاهیم دیپلماسی سنتی، روابط عمومی، تبلیغات و دیپلماسی فرهنگی، مرز میان آن‌ها مشخص گردد.

۱-۳-۲. دیپلماسی سنتی

واژه‌نامه دیپلماسی چهار تعریف، ذیل لغت دیپلماسی ذکر کرده است که عبارتند از: هدایت روابط میان حکومت‌ها از طریق واسطه‌های رسمی داخلی یا خارجی که اخیراً توسط سرویس‌های دیپلماسی کشورها یا دیپلمات‌های موقت انجام می‌شود. بهره‌گیری از نزاکت و درایت در تعامل با مردم. هرگونه تلاش برای ترویج مذاکرات بین‌المللی درخصوص تضادهای ملی یا فراملی. سیاست خارجی (Berridge and James, 2001: 62-63). پنهان‌کاری، غیر مردمی بودن، روابط دوجانبه، عمل‌گرایی و بازیگران محدود، ویژگی‌هایی است که نیکلسون برای دیپلماسی سنتی برمی‌شمرد (اخوان کاظمی و عزیزی، ۱۳۸۸: ۸).

۲-۳-۲. تبلیغات

تبلیغات، اصطلاحی است که نخستین بار در قرن هفدهم میلادی با کلیسای کاتولیک ارتباط یافت، اما در اواسط قرن ۱۸م. بیش‌تر به سیاست مرتبط می‌شد. ابزارهای تبلیغاتی در خلال جنگ جهانی دوم، عموماً مورد سوءاستفاده قرار می‌گرفت. به عقیده چاکرابرتی تبلیغات، ابزاری ارتباطی است که به منظور تأثیرگذاری بر ادراکات و باورهای فردی یا جمعی با ارائه استدلال یک‌سویه به کار گرفته می‌شود. هم‌چنین تبلیغات، توسط دولت‌ها، نهادهای مذهبی و رسانه‌های جمعی و با هدف ترویج دستورالعمل‌ها صورت می‌گیرد (Chakraborty, 2013: 78).

تبلیغات شاید قدیمی‌ترین و برجسته‌ترین نوع ابتکار اطلاعاتی است که موجودیت‌های سیاسی علیه عموم مردم از آن استفاده می‌کنند. فریب، کنترل اطلاعاتی و دستکاری، ویژگی‌های راهبردی تبلیغات کارآمد می‌باشد (زاهارنا، ۱۳۹۰: ۲۴۲). در حالی که دیپلماسی عمومی، بر پایه واقعیات اعمال می‌گردد، در تبلیغات می‌توان از دروغ نیز در القای پیام بهره گرفت (آشنا، ۱۳۸۲: ۱۳).

۲-۳-۳. روابط عمومی

تدارک اطلاعات برای عموم، مطبوعات و دیگر نهادها روابط عمومی نامیده می‌شود. امور عمومی و دیپلماسی عمومی هر دو از طیف متنوعی از فناوری‌های اطلاعاتی بهره می‌برند. این در حالی است که هدف محوری امور عمومی همان اطلاع‌رسانی به مردم داخل کشور می‌باشد و هدف محوری دیپلماسی عمومی اعمال نفوذ بر توده مردم و رهبران خارجی است. دیپلماسی عمومی به مراتب پیش‌تر از امور عمومی و بدون آن که تعهد و هدف خود را نقض کند، امکان تغییر گروه‌های هدف، زمان‌بندی و ابزارها را در اختیار دارد (اسلام‌هلر و پرسن، ۱۳۹۰: ۵۸۷-۵۸۹ و ۵۹۵).

۲-۳-۴. دیپلماسی فرهنگی

منظور از فرهنگ همان نظام باورها، ارزش‌ها، رفتارها و نمادهای یک جامعه از گذشته تا امروز است که جهت تعامل افراد، در قالب سنت‌ها، آداب، قوانین، هنرها و مجموعه ارتباطات شکل گرفته است (بنیانیان، ۱۳۸۷: ۱۵). دیپلماسی فرهنگی عبارت است از تبادل ایده‌ها، اطلاعات، هنر و دیگر جنبه‌های فرهنگی میان ملت‌ها به منظور دستیابی به مفاهیم میان‌ملت‌ها و کشورها (صالحی امیری و محمدی، ۱۳۸۹: ۱۰۸). دیپلماسی فرهنگی در واقع تأمین منافع ملی با بهره‌گیری از ابزارهای فرهنگی است. هدف از دیپلماسی فرهنگی، آشنا کردن جوانان و نخبگان کشورهای خارجی با ادبیات و فرهنگ و فراهم نمودن شرایط جهت تکلم به زبان آن کشور است (خرازی محمدوندی آذر، ۱۳۸۸: ۱۰۹). دیپلماسی عمومی دربرگیرنده هر دو نوع دیپلماسی فرهنگی و ارتباطی است. دیپلماسی فرهنگی ضمن برخورداری از آثاری پایدار و فرآیندی کند، مبتنی بر ارتباط بی‌واسطه با فرهنگ دیگر است؛ درحالی‌که دیپلماسی ارتباطی با فرآیندی سریع و آثاری گذرا، بر ارائه تصویری از یک فرهنگ از طریق وسایل ارتباط جمعی مبتنی است (مجیدی و میراب‌زاده، ۱۳۹۱: ۴۰۴-۴۰۶).

۲-۴. منابع قدرت نرم و دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران

ویژگی‌های خاص جمهوری اسلامی، ایران را در زمره کشورهای قرار داده است که توانایی خلق قدرت نرم و الگو شدن را داراست. این اعتبار و قدرت نرم نه تنها در سطح

بین‌المللی که در سطح منطقه و جهان اسلام قابل توجه است (اسلامی، ۱۳۹۳: ۵۰۶). مهم‌ترین منابع قدرت نرم و دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران را می‌توان در مؤلفه‌های زیر معرفی نمود:

۱-۴-۲. انقلاب اسلامی

در بین عوامل ایجابی پدیدآورنده انقلاب، جایگاه ویژه دو عامل ایدئولوژی و رهبری بیش‌تر مورد توجه است. ایدئولوژی اسلامی و رهبری انقلابی و کاریزماتیک، علاوه بر هموار کردن راه پیروزی انقلاب، در مسیر تحولات آینده و بازتاب انقلاب اسلامی نیز مؤثر بوده است (ملکوتیان، ۱۳۸۹: ۲۸۸). در ادامه به توضیح هر کدام از این عوامل می‌پردازیم.

۱-۴-۱-۱. جهان‌شمولی اسلامی

جهانی بودن اسلام به مفهوم آیه شریفه «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ» نمایان است (خلف‌الجراد، ۱۳۸۶: ۱۶). دین اسلام به قوم، نژاد و ملت خاصی تعلق ندارد؛ بلکه برای رستگاری بشریت نازل گردیده است. بنابراین رساندن پیام انقلاب اسلامی به دیگر ملت‌ها بر مبنای اصل دعوت از مهم‌ترین وظایف حکومت اسلامی است. ایدئولوژی اسلامی به منزله زبان مشترک مسلمانان جهان، منبع اصلی قدرت نرم جمهوری اسلامی محسوب می‌شود. این مؤلفه از طریق آگاهی‌بخشی به ملت‌های مسلمان، ارزش‌های اسلامی و انسانی را هم‌چون عدالت‌طلبی، مبارزه استبداد و استعمار، حمایت از مستضعفان و محرومان منتقل می‌نماید (جمال‌زاده، ۱۳۹۱: ۶۷). لذا به جرئت می‌توان گفت که جهان‌شمولی اسلامی از مهم‌ترین عوامل صدور انقلاب است. براین‌اساس حمایت از مسلمانان، گسترش فرهنگ اسلامی و تلاش برای تقویت و شکل‌گیری اتحاد و انسجام امت اسلامی - که برخی از اهداف فراملی جمهوری اسلامی است - از جمله مسائل برآمده از این منبع می‌باشد (یزدانی، آقاحسینی و شیخون، ۱۳۹۱: ۲۵۳).

ویژگی شیعی بودن انقلاب، بازتاب انقلاب بر شیعیان را در ابعاد مختلفی شکل داده است؛ از جمله انتقال جایگاه شیعیان جهان از پیرامون به مرکز ثقل تحولات جهان اسلام؛ گرایش

کارشناسان به شناخت عمیق‌تر تشیع؛ گرایش غیر مسلمانان و حتی مسلمانان اهل تسنن به مکتب تشیع؛ شکل‌گیری روحیه انقلابی با الگوگیری از انقلاب اسلامی در تقابل با استکبار جهانی؛ ایجاد اندیشه قدرت‌خواهی در میان شیعیان؛ مطرح شدن اسلام به عنوان یک مکتب سیاسی و اجتماعی. این امواج را می‌توان در کشورهای لبنان، عراق، نیجریه، بحرین، افغانستان، پاکستان، عربستان سعودی، مالزی و اندونزی مشاهده نمود (محمدی، ۱۳۸۳: ۱۲۵-۱۲۹).

۲-۱-۴-۲. رهبری کاریزماتیک و انقلابی

شخصیت برجسته امام خمینی (ره) یکی از رموز موفقیت انقلاب اسلامی است. شخصیت قاطع، توأم با عظمت، دوستی، تقوا و هوشیاری ایشان به طور روزافزون، نه تنها در داخل بلکه در دنیا و به‌خصوص جهان اسلام الهام‌بخش میلیون‌ها نفر است (فرید، ۱۳۸۶: ۲۰۱-۲۰۲). به طوری که دلدادگی مسلمانان غیر فارسی‌زبان و غیر ایرانی، آنان را به ابراز احساسات در قالب شعر و دلنوشته واداشته است. محکمت اندیشه امام خمینی (ره) که در پرتو آن روحانیت را به صحنه کشانده و بزرگ‌ترین انقلاب قرن بیستم را به پیروزی رساند، عبارت است از: مردم‌محوری، جامعیت دین اسلام و توانایی آن در اداره امور، اصل ولایت فقیه، استکبارستیزی، حمایت از فلسطین، اسلام سیاسی، حفظ شأن نهاد مرجعیت و روحانیت، خدمتگزاری به مردم و در نهایت اعتقاد به اصل «ما می‌توانیم» (دارابی، ۱۳۹۴: ۱۵۶-۱۵۸). امروز نیز رهبری انقلابی توسط آیت‌الله خامنه‌ای در همان مسیر رهبری حضرت امام قابل تحلیل و بررسی است. هدایت و رهبری ایشان بر پایه اصول سه‌گانه عزت، حکمت و مصلحت در سیاست خارجی و عزت، رحمت و اقتدار در سیاست داخلی موجب گردیده جمهوری اسلامی ایران امروزه جایگاه شایسته‌ای را در میان ملت‌ها و دولت‌ها به خود اختصاص دهد (رجبی دوانی و طاهرآبادی، ۱۳۹۱: ۱۱۰-۱۱۱). کوفی عنان، دبیر کل اسبق سازمان ملل متحد، ضمن این که مقام معظم رهبری را رهبری بی‌بدیل در دنیا معرفی می‌کند، ایشان را شایسته قرار گرفتن در سمت دبیر کلی سازمان ملل متحد می‌داند. خاویر پرز دکوئیار نیز که پیش از کوفی عنان در مقام دبیر کلی این سازمان قرار داشته، به این که تاکنون در سیاست رهبری را به کاردانی و ذکاوت رهبر انقلاب ندیده، اذعان می‌نماید (مجله بقیة‌الله عجل الله تعالی فرجه الشریف، ۱۴۳۳هـ: ۳۲-۳۳). سید حسن نصرالله در همایش «نوآوری و اجتهاد از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای» ایشان

را امامی عظیم‌الشان در رهبری و حسن حکومت، تقوا و زهد، فقه و اجتهاد، تفکر و تفکیک ساحات و نوآوری می‌خواند که از نگاهی همه‌جانبه، عمیق، مستحکم و استوار مبتنی بر مبانی اصیل فکری و علمی و شناخت مشکلات و نیازهای معاصر، ظرفیت‌های انسانی و مادی موجود و راه‌حل‌های مناسب در اصول اسلام برخوردار است (مقاومت اسلامی لبنان، ۱۳۹۰). در بیانیه پایانی بیست و نهمین کنفرانس بین‌المللی وحدت اسلامی که با حضور بیش از ۶۰۰ اندیشمند از ایران و ۷۰ کشور جهان برگزار شد، شرکت‌کنندگان نامه رهبر انقلاب اسلامی به جوانان غربی را مورد تأیید قرار داده و هم‌صدایی خود را با بیانات ایشان در خصوص اصلاح افکار منحرف و سیاست‌هایی که تروریسم را به وجود می‌آورد، اعلام نمودند. نام‌گذاری کودکان به اسم رهبران جمهوری اسلامی ایران، خطاب قرار دادن مقام معظم رهبری با عنوان «امام خامنه‌ای» و انتشار کتب زیادی با محوریت آشنایی با زندگی، سیره و بیانات امام خمینی (ره) و رهبر انقلاب در لبنان از دیگر نمونه‌های محبوبیت رهبران ایران به‌شمار می‌رود.

۲-۴-۲. فرهنگ و تمدن ایرانی

ایران به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی و سیاسی، همواره دستخوش حوادث پرشماری بوده است و آن‌چه این کشور را در برابر هجوم‌ها هم‌چنان پابرجا نگه داشته است، هویت فرهنگی، ملی و ایرانی بوده است (فلاح، ۱۳۸۷: ۳). اعتقاد بسیاری از مورخان جهان بر آن است که بخش عظیمی از پیشرفت‌های علوم و تمدن بشری مدیون فرهنگ و تمدن ایران بوده است. ایرانیان گنجینه‌ای عظیم را بر تمدن جهان - هم از نظر مادی و هم معنوی - افزوده‌اند. اعراب به هنگام فتح ایران با تمدن با شکوه و پهناور پارسی مواجه شدند و از اجزای آن اقتباس نمودند. بررسی تاریخ جهان نیز ما را به این امر رهنمون می‌سازد که تمدن فعلی مغرب زمین تحت تأثیر تمدن شرق بوده است و جستجو در تاریخ شرق نیز به این نتیجه ختم می‌شود که ایران گهواره تمدن بشری است. «گریسون» در همین خصوص می‌گوید: «ایران فقط مشعلدار علم نبوده، بلکه مشعل خود را به اروپا سپرد و هنوز آن مشعل با نوری درخشان‌تر از همیشه می‌سوزد.» هم‌چنین پروفیسور «پوپ» سرچشمه بسیاری از امور فرهنگی را در فلات ایران معرفی می‌نماید. دکتر کریستی ویلسن نیز در طرح صنایع، ایران را راهنمای تمام عالم می‌داند (قدیانی، ۱۳۸۴: ۴۲-۴۳).

تأکید بر فرهنگ و تمدن قدیمی و غنی ایرانی از منابع قدرت نرم و دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی در صدور انقلاب اسلامی شمرده شده و می‌تواند در تمدن جهانی نقش‌آفرین و عمیقاً مؤثر باشد (یزدانی و اخجسته، ۱۳۹۱: ۶۷).

۱-۲-۴-۲. زبان فارسی

زبان و ادب فارسی، عامل هویت‌بخش فرهنگی ایرانیان بوده است. سروده‌های عارفانه که از سرشتی انفسی و غیر آفاقی برخوردارند، برجسته‌تر از همه می‌تواند در فرآیند جهانی شدن، موجب تقویت و اشاعه ظرفیت‌های فرهنگی هویت ایران اسلامی شود (شعبانی سارویی، ۱۳۹۲: ۸۷-۸۸). رواج زبان فارسی در قسمت بزرگی از آسیا و استعمال آن به‌صورت زبان ادبی و سیاسی در طول مدتی طولانی از سواحل دریای سیاه تا کناره‌های خلیج بنگال و از آسیای مرکزی تا آسیای صغیر (بیکی، ۱۳۸۸: ۱۷۱) نمایانگر امکان جذب این زبان توسط دیگر ملت‌هاست؛ بسیاری از گروه‌های مردمی در کشورهای نظیر عراق، ترکیه، ازبکستان و پاکستان به زبان فارسی سخن می‌گویند. هرچه زبان فارسی - که از ابزارهای مهم دیپلماسی عمومی در نظر گرفته می‌شود- در اختیار افراد بیشتری قرار گیرد، افزایش تفاهم و گفتگو را فراهم می‌آورد (خسروی و جباری ثانی، ۱۳۹۰: ۱۰۲-۱۰۳). در این راستا بنیاد سعدی نمونه‌ای از مؤسساتی است که آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان را بر عهده دارد.

۲-۲-۴-۲. فرهنگ و هنر ایرانی

تقویت عناصر تمدن ایرانی، از جمله اسطوره‌ها، آیین‌ها و سنن کهن و فرهنگ به‌خصوص در مناطقی که در حوزه تمدنی ایران قرار دارند، همبستگی بیش‌تر میان مردمان این مناطق را به دنبال خواهد داشت. آیین جشن‌های نوروزی از یک سو (داداندیش و احدی، ۱۳۹۰: ۱۵۴)، خلق‌ها و فرهنگ‌هایی نظیر روحیه شهادت‌طلبی، پایداری، نفی سلطه، عدالت‌خواهی، استقلال‌طلبی، یکتاپرستی، میهن‌پرستی، تساهل و مدارا، عبادت از دیگر سو و هنر ایرانی مانند معماری، نقاشی، خطاطی و موسیقی مهم‌ترین شاخص‌های هویت‌ساز فرهنگی ایران محسوب می‌شود که در صدور انقلاب اسلامی نقش دارد (شعبانی سارویی، ۱۳۹۲: ۸۵-۸۸).

۳-۴-۲. الگوی سیاسی

انقلاب اسلامی ایران، حرکتی بود هم مردمی و هم مردم‌گرا (اسپوزیتو، ۱۳۸۲: ۸۳)؛ براین اساس، مردم‌سالاری دینی اصلی‌ترین مؤلفه در رفتار سیاسی جمهوری اسلامی ایران است که این خصوصیت با عنوان «جمهوریت» تجلی یافته است (یزدانی، آقاحسینی و شیخون، ۱۳۹۱: ۲۵۱-۲۵۲). شماری از اصول قانون اساسی اتکا به آرای عمومی را در اداره امور کشور مقرر می‌دارد و انتخاب عالی‌ترین مقامات کشور به صورت مستقیم و غیر مستقیم، از حقوق مردم برشمرده شده است. به طور کلی می‌توان گفت رأی ملت، نقش اساسی در ایجاد، ادامه و اداره حکومت دارد (مهرپور، ۱۳۹۱: ۳۶-۳۷). الگوی مردم‌سالاری دینی به منزله بدیلی برای نظام‌های لیبرال دموکراسی و استبدادی و به‌عنوان یکی از دستاوردهای انقلاب اسلامی، استقبال عمومی ملت‌های منطقه را به دنبال داشته است که آن را می‌توان در حرکت بیداری اسلامی که ناشی از تحقیر و سرخوردگی در اثر استبداد حاکمان وابسته بود، مشاهده کرد (میری، ۱۳۹۰: ۱۸۱-۱۸۵).

۴-۴-۲. پیش‌رفت‌های علمی و القای خودباوری

تشویق به علم و علم‌آموزی از صدر اسلام و دوران پیامبر اکرم (ص) دیده می‌شود؛ سیره ایشان همواره بر سوادآموزی و اقتباس بدون مرز حکمت حتی از مشرکان و منافقان استوار بود. همین امر سبب گشت مسلمانان با همت خود در عرصه علمی یکی از شکوهمندترین تمدن‌ها و فرهنگ‌های تاریخ بشریت یعنی تمدن و فرهنگ اسلامی را بیافرینند (مطهری، بی‌تا: ۱۹۰).

به باور مقام معظم رهبری، علم نه تنها عزت و اقتدار بین‌المللی را در پی دارد که کلید اصلی تمدن‌سازی نیز به شمار می‌رود و دیگر ملت‌ها با الگوگیری از جمهوری اسلامی به اسلام روی می‌آورند:

باید زندگی در این کشور مایه رشک ملت‌های دیگر شود تا بخواهند از آن درس بگیرند... ملت ایران، وحدت و عزت خود را حفظ کرد؛ آبادسازی و بازسازی کشور را ادامه داد؛ رشد خود را نشان داد؛ فرهنگ خود را پیش برد؛ دانشگاه‌های خود را روزبه‌روز آبادتر و شلوغ‌تر کرد؛ علم و معرفت را روزبه‌روز در کشور گسترش داد. پیش‌رفت‌های کشور روزبه‌روز بیش‌تر شد. ملت‌ها که کور نیستند! نگاه می‌کنند، این وضع را می‌بینند؛ لذا به

اسلام روی می‌آورند. بیداری اسلامی و بازگشت به اسلام روزبه‌روز بیش‌تر می‌شود (حسینی‌خامنه‌ای، ۱۳۹۰: ۲۳۴-۲۳۵ و ۳۰۰-۳۰۱).

علی‌رغم وقوع جنگ تحمیلی، رشد ۱۵ برابری آموزش عالی پس از پیروزی انقلاب اسلامی نسبت به پیش از انقلاب سبب شده است ایران از جمله دانشجویی‌ترین کشورهای دنیا تلقی شود. بر این اساس، ایران پس از مصر در جایگاه دوم در سطح خاورمیانه قرار دارد. توسعه همکاری‌های علمی بین‌المللی ایران به‌گونه‌ای بوده است که بسیاری از کشورهای دنیا ایران را شریک علمی خود قلمداد می‌کنند. تولید مقالات علمی نیز در ایران قابل توجه بوده است (بیکی، ۱۳۸۸: ۱۸۸-۱۸۹). در حال حاضر از نظر تولید مقالات علمی در رشته‌های مهمی مانند نانو فناوری، مهندسی شیمی و مکانیک، ایران رتبه پنجم دنیا را در اختیار دارد و در رشته‌هایی همچون سلول‌های بنیادی، فیزیک و علوم هسته‌ای در جمع ۱۵ کشور برتر دنیا قرار دارد. هم‌چنین با رشد حدود دو و نیم برابری شاخص کیفی دانشمندان ایرانی، در دو سال گذشته تعداد ۲۰۰ دانشمند ایرانی در فهرست دانشمندان برتر دنیا قرار گرفته‌اند (کارگر، ۱۳۹۵). از جمله مهم‌ترین دستاوردهای درخشان جمهوری اسلامی ایران در عرصه علم و فناوری می‌توان به مواردی همچون فناوری ساخت و ارسال ماهواره، تولید داروهای نوترکیب نظیر داروی آیمود در درمان بیماری ایدز، واکسن هپاتیت ب، اریتروپویتین و استرپتوکیناز، فناوری سلول‌های بنیادی، غنی‌سازی اورانیوم و فناوری نانو اشاره نمود (محسنی سهی و محسنی سهی، ۱۳۹۴: ۱۱۰-۱۱۱).

۲-۵. راهبردهای دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام

۲-۵-۱. دیپلماسی عمومی نخبگانی (راهبرد آموزشی)

مخاطبان هدف در این راهبرد، نخبگان دیگر کشورها هستند که با برنامه‌های تبادل علمی مورد هدف قرار می‌گیرند. این راهبرد از دیرباز در زمره سرمایه‌گذاری‌های پرسود سیاست خارجی قرار داشته است؛ چرا که با تأثیرپذیری این گروه، می‌توان به ترویج اهداف و آرمان‌های کشور مبدأ امیدوار بود (رفیع و نیکروش، ۱۳۹۲: ۹۹-۱۳۲).

پس از انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی در زمینه مبادلات علمی، دانشجویان بسیاری را از کشورهای مختلف جهان به ویژه از کشورهای عربی و مسلمان پذیرفته است. دانشگاه

بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین، بنیاد ایران‌شناسی با همکاری دانشگاه شهید بهشتی، جامعه‌المصطفی‌العالمیه از جمله مهم‌ترین مراکز آموزشی هستند که در راستای دیپلماسی عمومی گام برمی‌دارند (غفاری ساروی، ۱۳۸۹: ۲۰۵-۲۰۷). هم‌چنین حوزه‌های علمیه کشور، نقش ویژه‌ای در همین راستا ایفا کرده است. حوزه‌های علمیه علاوه بر تربیت طلاب خارجی، ارتباط با حوزه‌های بین‌المللی نظیر الازهر را در دستور کار خود پیگیری می‌نمایند (سایت خبری تحلیلی تابناک، ۱۳۹۳). از این‌روی، طلاب خارجی با فراگیری علوم دینی نقش مهمی در گسترش انقلاب اسلامی در سایر مناطق جهان دارند (خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۴). دانشجویان و طلاب تحصیل‌کرده در ایران، به طور طبیعی پیام‌رسان فرهنگ و آرمان‌های جمهوری اسلامی خواهند بود و در صورتی که پس از بازگشت به کشور‌هایشان عهده‌دار مسئولیت‌های سیاسی، مدیریتی و آموزشی گردند، در برقراری روابط بهتر با جمهوری اسلامی اثرگذاری می‌نمایند (رفیع و نیکروش، ۱۳۹۲: ۹۹-۱۳۲).

برگزاری محافل علمی از طریق برگزاری همایش، شرکت در همایش‌های بین‌المللی، چاپ کتاب و نشریه و... نیز می‌تواند در دیپلماسی عمومی و تصویرسازی از جمهوری اسلامی نقش به‌سزایی داشته باشد. تاکنون همایش‌های مختلفی با دعوت از نخبگان جهان اسلام پس از انقلاب اسلامی در کشور برگزار گردیده است که از آن جمله می‌توان به مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، همایش بین‌المللی مردم‌سالاری دینی، همایش جهان اسلام چالش‌ها و فرصت‌ها، سمینار حقوق بین‌الملل و جهان اسلام، همایش حضرت امام خمینی (ره) و سیاست خارجی، همایش اسلام‌هراسی، کنفرانس دینی و بیداری اسلامی معاصر، همایش بین‌المللی نقشه راه احیای حقوق بشر و میثاق حقوق زن در اسلام و... اشاره کرد (مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، بی‌تا).

۲-۵-۲. دیپلماسی عمومی همگانی (راهبرد رسانه‌ای)

ابزارهای رسانه‌ای و ارتباطاتی هم‌چون رسانه‌های سمعی و بصری، روزنامه‌ها و اینترنت فضایی را مهیا ساخته‌اند که بتوان به طور مستقیم و به گونه‌ای ارزان و مؤثر با مخاطبان در هر جای دنیا ارتباط برقرار کرد (ذوالفقاری، ۱۳۹۲: ۲۰۸-۲۰۹). رسانه‌های عمومی

می‌توانند زمینه‌ساز شرایط مناسب شوند، رخدادهای و شخصیت‌های تأثیرگذار را برجسته کنند، سیاست‌ها و رفتارهای دیپلماتیک را سازمان‌دهی نمایند و حتی در سرعت مباحثات مذاکره‌ای اثر گذارند (رفیع و نیکروش، ۱۳۹۲: ۹۹-۱۳۲). اهمیت مضاعف راهبرد رسانه‌ای در دیپلماسی عمومی از آن جهت است که مخاطبان رسانه، گسترده‌تر از مخاطبان برنامه‌های مبادلات آموزشی هستند. مخاطبان راهبرد رسانه‌ای عامه مردم‌اند. (غفاری ساروی، ۱۳۸۹: ۲۰۸) افزایش اعتبار و کسب اعتماد جهانی از اهداف تصویرسازی رسانه‌ای است.

در جمهوری اسلامی ایران تمرکز اصلی در دیپلماسی عمومی بر تلویزیون است و رسانه‌هایی مانند اینترنت، تلفن همراه و رسانه‌های چاپی به حاشیه رفته‌اند. در این میان، شبکه خبری العالم در سال ۱۳۸۱، به عنوان رقیب بی‌بی‌سی عربی، الجزیره و العربیه تأسیس شد تا «از یک سو، پلی باشد میان ایران و جهان عرب و از سوی دیگر پیشرفت‌ها و تحولات بنیادین علمی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، در کنار تشریح سیاست‌های خارجی مبتنی بر دفاع از آرمان‌های نظام را به اطلاع مخاطبان عرب‌زبان شبکه برساند» (شبکه خبری العالم، ۱۳۹۴). شبکه الکوثر دیگر شبکه عربی است که در سال ۱۳۸۳ تأسیس گردید و بیش‌تر بر شیعیان منطقه تأکید دارد. این شبکه ۲۴ ساعته، برنامه‌های فرهنگی، مذهبی و خبری را دربرمی‌گیرد (سلطانی‌فر و خازنده، ۱۳۹۲: ۱۹۲). آی‌فیلم نیز شبکه‌ای است که پس از تأسیس در سال ۱۳۸۹، فرهنگ، تاریخ و اندیشه ایرانی را در قالب فیلم‌ها و سریال‌های ایرانی به نمایش می‌گذارد. پرس‌تی‌وی، سحر، هیسپان‌تی‌وی و جام جم دیگر شبکه‌های ماهواره‌ای جمهوری اسلامی هستند که از بحث این پژوهش خارج است.

۳. ارزیابی و آسیب‌شناسی دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران

۳-۱. ضرورت آسیب‌شناسی

ضرورت‌ها برآمده از نیازها هستند و هیچ دلیلی واضح‌تر و ملموس‌تر از «بقا» برای ضرورت آسیب‌شناسی وجود ندارد. وقوع مسائل فراتر از انتظار، روبه‌رو شدن با مشکلات پیچیده، پس از فروکش کردن التهاب‌ها، هنگام احساس خطر برای برنامه‌ریزی بیش‌تر و

عمیق‌تر و احساس نیاز به مراقبت بیشتر از چیزی، زمان لزوم آسیب‌شناسی را مشخص کند (عیوضی، ۱۳۸۵: ۵۱-۵۲). پس از درک ضرورت آسیب‌شناسی، در این بخش منابع و راهبردهای مطرح شده در زمینه دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران، مورد ارزیابی و آسیب‌شناسی واقع می‌شوند.

۳-۲. ارزیابی و آسیب‌شناسی منابع قدرت نرم و دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام

۳-۲-۱. در حوزه انقلاب اسلامی

۳-۲-۱-۱. جهان‌شمولی اسلامی؛ تشیع یا تسنن

اگرچه انقلاب اسلامی بر مسلمانان شیعه‌مذهب تأثیر شگرفی داشته است، اما همواره یکی از موارد اختلاف‌زا میان جمهوری اسلامی و جوامع مسلمان - که عمدتاً از اهل تسنن هستند - همین ویژگی شیعی بودن آن است. منازعه تاریخی تشیع و تسنن موجب گردیده است بسیاری از سنی‌مذهب‌های جهان اسلام همدلی چندانی با آرمان‌های شیعی انقلاب اسلامی نداشته باشند (فلاح‌نژاد، ۱۳۸۴: ۱۴۹-۱۵۰). البته با این که تأثیر انقلاب اسلامی بر کشورهای مختلف، متفاوت بوده است، اما همه این اثرپذیری‌ها در حوزه اسلام‌گرایی و بازگشت به دین قابل تحلیل است (عباسی و سیفی، ۱۳۹۱: ۱۷۲).

۳-۲-۱-۲. نقش رهبری؛ الگوبرداری دوستان و تخریب دشمنان

محبوبیت رهبران جمهوری اسلامی در جهان اسلام فرصتی بی‌نظیر در جهت تأثیر بر افکار عمومی فراهم آورده است. تربیت میلیون‌ها شیعه در کشور نیجریه توسط شیخ زکزاک، که خود پرورش‌یافته مکتب امام خمینی (ره) است، نشان‌دهنده عمق اثرگذاری بنیان‌گذار کبیر انقلاب است. منبع قدرتی که امام شناسایی کرد یعنی ادای تکلیف الهی، سال‌ها پس از رحلت ایشان سبب استمرار پیروزمندانه انقلاب اسلامی گشته است. الگوگیری حزب‌الله لبنان، نمونه‌ای دیگر از تأثیر رهبری امام خمینی (ره) است (سعیدی، ۱۳۸۹: ۱۸). در مقابل این اثرات غیر قابل انکار، جریان دشمن با بهره‌گیری از انواع روش‌های رسانه‌ای مانند تولید مستند، یادداشت، مناظره، کاریکاتور و... همواره درصدد تخریب نقش رهبران جمهوری اسلامی ایران برآمده است. از سوی دیگر نیز نهادهای مرتبط با حوزه دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در استفاده از این منبع قدرت

نرم دچار ضعف بوده‌اند. از جمله آن که نتوانسته‌اند آن‌گونه که شایسته است در معرفی شخصیت رهبران کشور و انتقال مبانی فکری و بیانات آنان اقدام نمایند. عمده کارهای انجام شده، نه توسط دولت جمهوری اسلامی بلکه به وسیله ارادتمندان ایشان در جهان اسلام و خارج از مرزهای کشور صورت پذیرفته است.

۲-۳-۲. در حوزه فرهنگ و تمدن

پس از فروپاشی شوروی، تلاش برای تأثیرگذاری بر کشورهایایی که در حوزه تمدنی ایران قرار داشتند، گسترش یافت. با مرور زمان و تزیق نشدن روح ابتکار در برنامه‌های جمهوری اسلامی، بسیاری از این طرح‌ها نیمه‌کاره رها شد و یا از اثرگذاری واقعی آن کاسته شد. توجه نکردن به تحرکات رقبا، عدم واکنش مناسب به مصادره‌های فرهنگی، بهره‌گیری از روش‌های قدیمی، اولویت قائل نشدن برای دیپلماسی فرهنگی و تغییر مکرر مسئولان، از مهم‌ترین چالش‌های جمهوری اسلامی در استفاده از ابزار دیپلماسی عمومی در حوزه فرهنگ و تمدن است. اگرچه فرش، صنایع دستی، مفاخر ادبی، اسطوره‌های ایرانی، خط و زبان فارسی و موسیقی، هنوز مؤثر و کارآمدند، ولی دیگر مانند گذشته تعیین‌کننده نیستند (گلشن‌پژوه، ۱۳۸۹: ۱۴۸-۱۵۱). هم‌چنین علی‌رغم جایگاه مهم زبان فارسی به عنوان حامل ارزش‌های اسلامی ایرانی، به نظر می‌رسد در دیپلماسی عمومی ایران اهتمام لازم به گسترش کمی و کیفی آن وجود نداشته است (غفاری ساروی، ۱۳۹۱: -). ایده تأسیس تلویزیون مشترک کشورهای فارسی‌زبان در سال ۱۳۸۵ از سوی جمهوری اسلامی ایران مطرح گردیده است لکن تاکنون محقق نشده است. ترجیح منافع اقتصادی بر قلمرو فرهنگی از یک طرف و نبود شناخت بین‌الذهانی در همکاری‌های بین‌المللی از سوی دیگر، از آسیب‌های این عرصه محسوب می‌شود (پوراحمدی، ۱۳۸۹: ۳۶۸-۳۷۰).

۳-۲-۳. در حوزه الگوی سیاسی

پیروزی انقلاب اسلامی، اعتماد جهان اسلام را بر مشی اسلام‌گرایی در حوزه اجتماع و سیاست افزایش داده است. جنبش‌ها و گروه‌های مردمی شکل گرفته در جهان اسلام شباهت‌های عمیقی به آرمان‌های استقلال‌طلبانه و ضد استبدادی انقلاب اسلامی ایران دارد (عباسی اشلقی، ۱۳۹۱: ۱۳۸). از موانع صدور انقلاب اسلامی به جهان اسلام، وجود

دولت‌های اقتدارگرا در جهان اسلام است. این حکومت‌ها همواره ضمن سرکوب جنبش‌ها و قیام‌های اسلامی و غیر اسلامی، اجازه نفوذ ارزش‌های اسلامی برگرفته از انقلاب اسلامی ایران را به قلمروی خود نداده‌اند (فلاح‌نژاد، ۱۳۸۴: ۱۴۶). فردگرایی، دولت‌محوری، بدبینی، منجی‌گرایی و تقدیرگرایی که از خصلت‌های فرهنگ سیاسی ایرانیان است، دیگر چالش پیش روی جمهوری اسلامی در انتقال ارزش‌های سیاسی به شمار می‌رود (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۴: ۸۹).

۴-۲-۳. در حوزه دانش و فناوری

پیشرفت علمی خودبنیاد در شرایط تحریم‌های دشوار، تأثیرگذاری جمهوری اسلامی بر ملت‌های مسلمان را در پی خواهد داشت (درخشه و غفاری، ۱۳۹۰: ۲۲-۲۳). ارائه دستاوردهای علمی و فناوری ایران به سران کشورهای جهان اسلام اقدامی است که در راستای دیپلماسی عمومی صورت گرفته و مورد استقبال آن‌ها قرار گرفته است. موفقیت‌ها و دستاوردهای علمی جمهوری اسلامی تأثیر شگرفی در وجهه بین‌المللی آن به‌خصوص در جهان اسلام داشته است. در این میان ضعف تبلیغات جمهوری اسلامی در معرفی این دستاوردها به جهان به‌ویژه ملل مسلمان، نتوانسته حق مطلب را ادا نماید و این مسئله از آسیب‌هایی است که گریبان‌گیر کشور در عرصه دیپلماسی عمومی می‌باشد.

۳-۳. ارزیابی و آسیب‌شناسی راهبردهای دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام

۱-۳-۳. در عرصه راهبرد آموزشی

طبق آمارهای منتشر شده، در حال حاضر ۲۱ هزار و ۵۰۰ دانشجوی غیر ایرانی از ۲۳ کشور در بیست و یک دانشگاه تحت نظر وزارت علوم، تحقیقات و فناوری مشغول به تحصیل هستند (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۵). اگرچه این آمار چشمگیر به نظر می‌رسد، اما از موانع افزایش جذب دانشجویان خارجی، طولانی بودن مراحل اداری اخذ ویزا و کمبود اعتبارات در دانشگاه‌هاست. موانع موجود در دانشگاه‌ها، باعث شده است سهم پنج درصدی ظرفیت برخی دانشگاه‌ها جهت جذب دانشجویان خارجی، به صفر برسد (رفیع و نیکروش، ۱۳۹۲: ۹۹-۱۳۲). دانشجویان خارجی فارغ‌التحصیل شده از دانشگاه‌های ایران،

عموماً به حال خود رها می‌شوند و ارتباط این دانشجویان با جمهوری اسلامی قطع می‌شود (غفاری ساروی، ۱۳۸۹: ۲۱۰).

چنانچه اشاره شد، همایش‌های بین‌المللی متعددی در جمهوری اسلامی ایران برگزار می‌گردد. از آسیب‌های این‌گونه همایش‌ها، برگزاری کنفرانس‌های فرهنگی از سوی سازمان‌های دولتی است؛ در واقع هنگامی محافل علمی و فرهنگی با استقبال بیشتری مواجه خواهد شد که از سوی مجامع علمی معتبر برگزار گردد نه سیستم دولتی. از دیگر ضعف‌ها در عرصه آموزشی، پوشش رسانه‌ای نامناسب دستاوردهای علمی دانشمندان ایرانی است. ارتباط ضعیف یا حتی نبود ارتباط میان مؤسسات خصوصی و دانشگاه‌های کشور با مؤسسات مشابه در خارج نیز از جمله چالش‌ها به شمار می‌رود؛ چنین ارتباطی زمینه تبادل اساتید و دانشجویان را فراهم می‌سازد. تأسیس شعبه‌هایی از مؤسسات آموزشی در کشورهای دیگر و یا تأسیس مراکز مطالعاتی مشترک جهت جذب پژوهشگران، اندیشمندان و دانشمندان، کم‌تر مورد توجه دانشگاه‌ها قرار گرفته است. هم‌چنین از حوزه‌هایی که در آن به شدت احساس کمبود وجود دارد، ایجاد مراکز مطالعاتی است که جهان اسلام را به خوبی بشناسد (خسروی و جباری ثانی، ۱۳۹۰: ۱۰۴-۱۰۶).

در مجموع دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه، عملکرد ضعیفی در دیپلماسی عمومی به‌ویژه در موضوع بیداری اسلامی داشته‌اند؛ انتقال پیام جمهوری اسلامی غالباً شکل داخلی، نمایشی و یک‌سویه داشته است. دانشگاه‌ها تنها به برگزاری همایش و سخنرانی بسنده کرده‌اند و حتی در انتخاب نام همایش نیز خلاقیتی دیده نمی‌شود (اسلامی، ۱۳۹۳: ۵۲۳).

۲-۳-۳. در عرصه راهبرد رسانه‌ای

در میان شبکه‌های تلویزیونی جمهوری اسلامی ایران، موفقیت العالم در تثبیت خودش به منزله یک رسانه خبری شکننده انحصار خبری غرب، در جریان اشغال عراق توسط آمریکا به وجود آمد؛ جایی که به اذعان روزنامه‌های نیویورک‌تایمز و واشنگتن‌تایمز اذعان به اشتباه خود می‌کنند: «از اشتباهات بزرگ در عراق، اجازه دادن به تلویزیون ایرانی العالم بود که اغلب مردم عراق از آن خبر می‌گیرند» (اسلامی، ۱۳۸۹-الف: ۱۰).

نظرسنجی‌ها حاکی از آن است که شبکه خبری العالم در برخی از کشورهای عربی، در رتبه‌ای بالاتر از رقبای خود قرار دارد. العالم هم‌چنین نخستین شبکه خبری در بحرین، یمن و کویت از لحاظ تعداد مخاطبان است. همین آمارها درخصوص دیگر شبکه‌ها و برنامه‌های آن‌ها وجود دارد؛ روزانه یک و نیم میلیون نفر بازدیدکننده از صفحه فیسبوک شبکه الکوثر به خصوص از عراق، مصر، مراکش، لبنان و سوریه وجود دارد (خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۵). هم‌چنین استقبال کودکان جهان اسلام از پویانمایی «کودک و اشغالگر» نشان‌دهنده آن است که در هیاهوی انیمیشن‌های خیال‌پرداز غربی که فرهنگ ناب جوامع اسلامی را هدف گرفته‌اند، برنامه‌ای این‌چنینی می‌تواند در عین جذاب بودن، حرکت‌آفرین و امیدبخش ظاهر شود (اسلامی، ۱۳۹۰: ۲۰).

برخی آسیب‌های رسانه‌ای در حوزه دیپلماسی عمومی را می‌توان به صورت زیر برشمرد: فعالیت‌های تخریبی رقبا به‌ویژه سایت‌های متعلق به وهابی‌ها. طرح قرار گرفتن شبکه‌های ایرانی در فهرست رسانه‌های حامی تروریسم توسط کنگره آمریکا (اسلامی، ۱۳۸۹-ب: ۱۰).

ضعف تولیدات برنامه‌های فرهنگی و ارزشی: تولیدات ضعیف، کاهش گرایش به برنامه‌های مختلف ماهواره‌ای و سایت‌های اینترنتی را به دنبال دارد (پیشگاهی‌فرد و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۰۶).

توقف پخش شبکه‌های جمهوری اسلامی از ماهواره‌های جهانی (اسلامی، ۱۳۸۹-ج: ۱۰). فشارها و تبلیغات ضدایرانی رژیم صهیونیستی. کم‌توجهی به فعالیت‌های رسانه‌های رقیب و در نتیجه به‌روز نشدن برنامه‌ها (گلشن‌پژوه، ۱۳۸۷: ۵۱۷-۵۱۸).

فعال نبودن سایت‌های متعلق به نهادهای مجری سیاست خارجی جمهوری اسلامی که غالباً دارای خدمات برخط نبوده و پست‌های الکترونیکی عموماً غیر فعال می‌باشد (اسلامی، ۱۳۹۳: ۵۲۵).

شناخت ناکافی از فرهنگ جوامعی مخاطب که همواره در حال دگرگونی هستند.

جهت‌گیری، یک‌طرفه و غیر انتقادی بودن رسانه‌ها.

نبود سیاست‌گذاری مشخص در حوزه رسانه‌ای.

عدم شناخت دقیق از مسائل جهانی: اوایل انقلاب شناخت کم‌تری نسبت به مسائل و سیاست‌های جهانی وجود داشت اما رفته‌رفته این مهم مورد توجه قرار گرفته است؛ هرچند هنوز هم کارشناسان خبره در این عرصه انگشت‌شمار هستند (پوراحمدی، ۱۳۸۹: ۳۶۵-۳۶۸).

نتیجه‌گیری

به باور بسیاری از متفکران، قدرت نرم و دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران نه تنها در کشورهای اسلامی بلکه در سایر کشورها نیز اثرگذار بوده است. در راستای سند چشم‌انداز ۲۰ ساله، جمهوری اسلامی می‌بایست در جهان اسلام الهام‌بخش، فعال و مؤثر باشد و با تحکیم الگوی مردم‌سالاری دینی، توسعه کارآمد، جامعه اخلاقی، نواندیشی و پویایی فکری و اجتماعی، بر هم‌گرایی اسلامی و منطق‌های براساس تعالیم اسلامی و اندیشه‌های امام خمینی (ره) تأثیرگذاری نماید (حسینی‌خامنه‌ای، ۱۳۸۲). شکل‌گیری چنین جامعه‌ای، نخست مستلزم شناخت منابع قدرت نرم و دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران است و پس از سیاست‌گذاری و اجرای سیاست‌ها، مستلزم ارزیابی و آسیب‌شناسی مناسب راهبردهای استفاده از ابزار دیپلماسی عمومی است. اهمیت این مسئله با مدنظر قرار دادن سند چشم‌انداز بیست‌ساله به‌ویژه نسبت به جهان اسلام واضح‌تر می‌نماید. متفکران و کارشناسان بسیاری بر این عقیده‌اند که برخورداری جمهوری اسلامی ایران از منابع بسیار غنی در حوزه قدرت نرم و دیپلماسی عمومی، این کشور را قادر می‌سازد تا اثرگذاری چشمگیری نه تنها در میان کشورهای اسلامی بلکه در تمامی جهان داشته باشد. منابع قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران را در یک تقسیم‌بندی می‌توان در چهار دسته فرهنگ و تمدن، دانش و فناوری، الگوی سیاسی و انقلاب اسلامی قرار داد. در حوزه فرهنگ و تمدن، اگرچه مؤلفه‌های زیادی برشمرده شده است، لکن اهمیت دو مقوله زبان فارسی و فرهنگ ایرانی از دیگر مؤلفه‌ها افزون است. پیشرفت‌های علمی و فناورانه در زمینه‌های گوناگون فضایی، دارویی، انرژی صلح‌آمیز هسته‌ای، نانو و تولیدات علمی، دیگر منبع قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود. آنچه الگوی رفتار سیاسی جمهوری اسلامی را از دیگر کشورهای دموکراتیک متمایز می‌کند، الگوی

مردم‌سالاری دینی است که نخستین بار پس از انقلاب اسلامی در ایران ارائه گردیده و طرفداران بی‌شماری در اقصی نقاط جهان اسلام یافته است. منبع انقلاب اسلامی نیز دو مؤلفه جهان‌شمولی اسلامی و رهبری فرهی و انقلابی را دربرمی‌گیرد. در اختیار داشتن این منابع، لزوماً به معنای توانایی اعمال حداکثری و مطلوب آن نیست بلکه به فعلیت رساندن این منابع بالقوه خود نیازمند پژوهش‌ها و سرمایه‌گذاری‌های گسترده است.

عدم اهتمام به بسترهای فرهنگی، ترجیح منافع اقتصادی، عدم شناخت بین‌الذہانی و تغییرات پی‌درپی مسئولان، به‌عنوان چالش‌های حوزه فرهنگ و تمدن در دیپلماسی عمومی کشور قابل شناسایی است. در حوزه دانش و فناوری، تأثیر شگرف پیشرفت جمهوری اسلامی بر هیچ‌کس پوشیده نیست اما لازم است ضعف تبلیغات در معرفی دستاوردهای دانشمندان ایرانی برطرف گردد. الگوی سیاسی مردم‌سالاری دینی توانسته است ملت‌های مسلمان آزادی‌خواه را علیه استبداد و استعمار آگاهی بخشد. دو چالش مهم در این حوزه، نظام‌های تمامیت‌خواه در جهان اسلام و خصلت‌های منفی فرهنگ سیاسی ایرانیان در انتقال ارزش‌های سیاسی می‌باشد. هم‌چنین خصلت شیعی بودن انقلاب اسلامی مانعی اساسی در جهت صدور آن بوده است، اما تبلور محبوبیت رهبران جمهوری اسلامی در بین ملل مسلمان توانسته است به نحو مطلوبی آسیب مذکور را حل و فصل نماید؛ هرچند تخریب و جبهه رهبران ایران اسلامی توسط جریان‌ات دشمن و معرفی نه‌چندان مناسب شخصیت ایشان به جهان اسلام آسیب‌هایی را پدیدار کرده است.

پیش‌برد اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با به‌رمندی از دو راهبرد آموزشی و رسانه‌ای امکان‌پذیر می‌باشد. در راهبرد آموزشی، نخبگان دیگر کشورها مخاطبان هدف هستند. پذیرش دانشجویان و طلاب حوزه‌های علمیه از جای‌جای جهان اسلام، برگزاری همایش‌ها و محافل علمی، حضور در همایش‌های بین‌المللی و انتشار کتب و نشریات دیپلماسی عمومی نخبگانی جمهوری اسلامی ایران را شکل می‌دهد. با وجود چنین فرصت‌هایی در برنامه‌های تبادل علمی، چالش‌هایی نیز وجود داشته است که از آن جمله می‌توان به موانع افزایش جذب دانشجویان خارجی، طولانی بودن مراحل دریافت ویزا، کمبود اعتبارات دانشگاه‌ها، و جبهه دولتی برنامه‌ها، ضعف در پوشش رسانه‌ای دستاوردهای علمی ایران و ارتباط ضعیف مؤسسات آموزشی داخلی و خارجی اشاره نمود. تأسیس مؤسسات آموزشی و مراکز علمی و مطالعاتی مشترک در دیگر کشورها و ایجاد مراکز

مطالعاتی جهت شناخت هرچه بهتر جهان اسلام، فرصت‌هایی قابل استفاده در راستای اهداف دیپلماسی عمومی در راهبرد آموزشی است.

با ارزیابی راهبرد رسانه‌ای جمهوری اسلامی ایران، به این نتیجه می‌رسیم که تأسیس شبکه‌های العالم، الکوثر و آی‌فیلم توانسته است در عرصه‌های مختلف خبری، فرهنگی، اجتماعی و... گامی روبه‌جلو در دیپلماسی عمومی ایران در کشورهای جهان اسلام باشد. با این وجود، چالش‌های داخلی و خارجی مانع از تأثیرگذاری حداکثری می‌گردد. اقدامات تخریبی رقبا، تحریم پخش ماهواره‌ای، فشارهای رژیم صهیونیستی و حامی تروریسم خواندن رسانه‌های ایرانی مهم‌ترین چالش‌های خارجی به‌شمار می‌رود. آسیب‌های داخلی نیز عبارتند از: شناخت ناکافی از جوامع جهان اسلام، نبود سیاستگذاری معین، تولیدات ضعیف، نبود نوآوری در برنامه‌ها، در حاشیه قرار گرفتن رسانه‌های نوین، جهت‌دار بودن، یک‌طرفه و غیر انتقادی بودن، فعال نبودن سایت‌های مربوط به نهادهای سیاست خارجی و عدم شناخت دقیق از مسائل جهانی.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، کاربست منابع قدرت نرم و راهبردهای دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در قبال جهان اسلام به‌رغم موفقیت‌های گسترده در عرصه‌های مختلف، با چالش‌ها و آسیب‌هایی همراه بوده است. به‌طور کلی، این آسیب‌ها را می‌توان در دو محور آسیب‌ها و چالش‌های داخلی و خارجی دسته‌بندی نمود. مهم‌ترین آسیب در حوزه داخلی، ضعف سیاست‌گذاری دیپلماسی عمومی ارزیابی می‌شود. دیگر آسیب‌های این عرصه عبارتند از: عدم اولویت‌بندی اهداف، انجام نشدن کار پژوهشی برای اجرایی شدن اهداف، وجود نهادهای موازی، عدم بهره‌گیری مناسب از فضای سایبری و قدرت نرم اطلاعاتی، بهره‌گیری از رسانه‌های مکانیکی و توده‌ای، عدم اختصاص بودجه مناسب، ضعف نیروی انسانی و رسانه‌ها و... از موانع و آسیب‌های خارجی پیش‌روی دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران نیز می‌توان به مخالفت و عناد گرایش‌های مختلف اسلامی از جمله جریان سلفی و سکولار با اهداف جمهوری اسلامی، فشارها و تحریم‌های سیاسی و اقتصادی، تحرکات رقبا و تخریب وجهه جمهوری اسلامی ایران توسط دشمنان اشاره کرد.

براساس نتایج به دست آمده -که نوآوری این تحقیق نیز از همین وجه بوده است- می‌توان چنین ادعا نمود که کشورهای جهان اسلام نیز از حیث تأثیرپذیری از دیپلماسی

عمومی جمهوری اسلامی ایران عمدتاً در دو دسته قرار می‌گیرند: نخست کشورهایی که به دلیل شباهت‌های ساختار سیاسی و بافت اجتماعی و مذهبی به جامعه ایران، بیش‌ترین اثرات را از منابع و راهبردهای مختلف استفاده شده توسط جمهوری اسلامی دریافت نموده‌اند. در میان این کشورها، مردم عراق با الگوگیری از انقلاب اسلامی، روحیه مقابله با اقدامات استکبار جهانی را در خود ایجاد کرده و پرورش داده‌اند، فرهنگ ایرانی را با تکلم به زبان فارسی پذیرا شده‌اند و رسانه‌های عرب‌زبان جمهوری اسلامی نظیر العالم و الکوثر را پیگیری می‌نمایند. به همین سبب، جمهوری اسلامی ایران فرصت‌های بیش‌تری در زمینه کاربست دیپلماسی عمومی در این‌گونه کشورها برخوردار است. دسته دوم کشورهایی همچون سوریه هستند که ساختارهای سیاسی و فرهنگی متفاوت آن‌ها موجب شده دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در قبال آن‌ها چالش‌های گسترده‌تری را پیش رو داشته باشد.

منابع

الف) فارسی و عربی

- قرآن کریم.
- آشنا، حسام‌الدین (۱۳۸۲) «دیپلماسی عمومی، تأمین منافع ملی از طریق اطلاع‌رسانی» چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی، شماره ۲. تهران: معاونت ارتباطات سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی.
- اخوان کاظمی، مسعود و عزیزی، پروانه (۱۳۸۸) «دیپلماسی عمومی و الگوی اسلامی آن» رسانه، شماره ۸۰. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- اسپوزیتو، جان ال. (۱۳۸۲) *انقلاب ایران و بازتاب جهانی آن*. ترجمه محسن مدیرشانه‌چی. تهران: انتشارات باز.
- اسلامی، روح‌الله (۱۳۹۳) «دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در بیداری اسلامی» فصلنامه مطالعات افکار عمومی، سال سوم، شماره ۱۰. تهران: مؤسسه خبری و اطلاع‌رسانی افق.
- اسلامی، شیدا (۱۳۸۹-الف) «سبقت العالم از رسانه‌های عربی؛ شبکه‌های برون‌مرزی و چالش‌های پیش‌رو-۴» روزنامه کیهان، شماره ۱۹۷۳۷. تهران: مؤسسه کیهان.
- اسلامی، شیدا (۱۳۸۹-ب) «غلبه بر بی‌بی‌سی عربی با وجود توطئه‌های وهابی؛ شبکه‌های برون‌مرزی و چالش‌های پیش‌رو-۵» روزنامه کیهان، شماره ۱۹۷۳۸. تهران: مؤسسه کیهان.
- اسلامی، شیدا (۱۳۸۹-ج) «محدودیت‌آفرینی غرب برای رسانه صدای متفاوت؛ رسانه‌های برون‌مرزی ایران و چالش‌های نه‌چندان نو-۲» روزنامه کیهان، شماره ۱۹۷۲۹. تهران: مؤسسه کیهان.
- اسلامی، شیدا (۱۳۹۰) «استقبال کودکان جهان اسلام از انیمیشن کودک و اشغالگر» روزنامه جام جم، شماره ۳۳۲۲. تهران: سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.
- النواوی، محمد (۱۳۹۴) «دیپلماسی عمومی آمریکا در کشورهای عربی؛ اعتبار خبری رادیو سوا و تلویزیون الحره در ۵ کشور عربی». دیپلماسی عمومی؛ سیاست‌ها و برنامه‌های جهانی. گردآوری و ترجمه: حسن بشیر. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- ایزدی، فؤاد (۱۳۹۰) *دیپلماسی عمومی آمریکا در قبال ایران*. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- بنیانیان، حسن (۱۳۸۷) *ایده‌پردازی برای فرهنگ‌سازی؛ پیشنهادهایی به فیلم‌سازان فیلم کوتاه، نمایشنامه‌نویسان آماتور، قصه‌نویسان آماتور، قصه‌نویسان، مربیان تربیتی*. تهران: شرکت انتشارات سوره مهر.

- بیکی، مهدی (۱۳۸۸) قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی لبنان). تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- پوراحمدی، حسین (۱۳۸۹) قدرت نرم و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).
- پیشگاهی فرد، زهرا، قالیباف، محمدباقر، پورطاهری، مهدی و صادقی، علی (۱۳۹۰) «جایگاه قدرت نرم در قدرت ملی با تأکید بر جمهوری اسلامی ایران» فصلنامه راهبرد، سال بیستم، شماره ۶۱. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.
- جمالزاده، ناصر (۱۳۹۱) «قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران و نظریه صدور فرهنگی انقلاب (با تأکید بر بیداری اسلامی در منطقه)» پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال اول، شماره ۴. همدان: دانشگاه بوعلی سینا.
- حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۰) روشنای علم: مروری بر بیانات حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) رهبر معظم انقلاب پیرامون دانش و تولید علم. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی (وابسته به مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی).
- خرازی محمدوندی آذر، زهرا (۱۳۸۸) «تأثیر دیپلماسی فرهنگی بر منافع ملی کشورها» مدیریت فرهنگی، سال سوم، شماره ۶. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- خسروی، محمدعلی و جباری ثانی، عباسعلی (۱۳۹۰) «ظرفیت‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در دیپلماسی عمومی» فصلنامه مطالعات سیاسی، سال سوم، شماره ۱۱. آزادشهر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد آزادشهر.
- خلف‌الجراد، محمد (۱۳۸۶) «امام خمینی (س) و چالش‌های جهانی‌سازی». مترجم: فرید فرنیاء. گزیده‌ای از مقالات همایش اندیشه امام خمینی (س) در نگاه اندیشمندان جهان. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
- خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۷۹) صحیفه نور: مجموعه رهنمودهای حضرت امام خمینی (قدس سره/الشریف). جلد ۲۱. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
- داداندیش، پروین و احدی، افسانه (۱۳۹۰) «جایگاه دیپلماسی عمومی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» روابط خارجی، سال سوم، شماره ۳. تهران: پژوهشکده تحقیقات راهبردی مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- دارابی، علی (۱۳۹۴) جریان‌شناسی سیاسی در ایران. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

- درخشه، جلال و غفاری، مصطفی (۱۳۹۰) «دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام فرصت‌ها، اقدامات، اولویت‌ها و دستاوردها» مطالعات فرهنگ-ارتباطات، سال دوازدهم، شماره ۱۶. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزرات فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- دوتا-برگمن، موهان جی. (۱۳۹۴) «دیپلماسی عمومی ایالات متحده آمریکا در خاورمیانه؛ رویکردی فرهنگی انتقادی». دیپلماسی عمومی؛ سیاست‌ها و برنامه‌های جهانی. گردآوری و ترجمه: حسن بشیر. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال (۱۳۹۴) سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال و رادفر، فیروزه (۱۳۸۹) الگوهای صدور انقلاب در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- ذوالفقاری، مهدی (۱۳۹۲) «اثرگذاری قدرت نرم در دیپلماسی عمومی». قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران، به‌اهتمام ناصر جمالزاده. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- رجبی دوانی، محمدحسین و طاهرآبادی، امین (۱۳۹۱) «روحانیت شیعی و نقش سیاسی-اجتماعی آنان در جامعه ایران (با تأکید بر نقش مقام معظم رهبری در مدیریت تحولات پس از انتخابات سال ۸۱)» دو فصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، سال دوم، شماره ۶. تهران: دانشکده علوم انسانی اسلامی و قدرت نرم دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع).
- رفیع، حسین و نیکروش، ملیحه (۱۳۹۲) «دیپلماسی عمومی و قدرت نرم با تأکید بر قدرت نرم ایران در عراق» پژوهشنامه روابط بین‌الملل (علوم سیاسی و روابط بین‌الملل)، دوره ۶، شماره ۲۲. تهران: دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی.
- زهارنا، آر. اس. (۱۳۹۰) «ترسیم طیفی از دیپلماسی عمومی». کتاب مرجع دیپلماسی عمومی. ویراسته: نانسی اسنو و فیلیپ ام. تیلور، ترجمه: روح‌الله طالبی آرانی. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- سعیدی، روح‌الامین (۱۳۸۹) «تحول در مفهوم قدرت در دستگاه اندیشه امام خمینی (ره)؛ سرچشمه قدرت امام: کاریزما یا متافیزیک؟» روزنامه رسالت، شماره ۷۱۴۶. تهران: بنیاد رسالت.
- سلطانی‌فر، محمد و خانزاده، لیلا (۱۳۹۲) «دیپلماسی رسانه‌ای جمهوری اسلامی ایران (فرصت‌ها، چالش‌ها، آسیب‌شناسی و راهبردها)» مطالعات فرهنگ-ارتباطات، دوره ۱۴، شماره ۲۲. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزرات فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- شعبانی سارویی، رمضان (۱۳۹۲) «قدرت نرم و هویت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران» مطالعات قدرت نرم، سال سوم، شماره ۹. تهران: سازمان بسیج اساتید.
- صالحی امیری، سیدرضا و محمدی، سعید (۱۳۸۹) دیپلماسی فرهنگی. تهران: ققنوس.
- عباسی اشلقی، مجید (۱۳۹۱) «بازتاب‌های معناگرایانه انقلاب اسلامی ایران بر اسلام‌گرایی در خاورمیانه» فصلنامه راهبرد، سال بیست و یکم، شماره ۶۲. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.
- عباسی، مجید و سیفی، یوسف (۱۳۹۱) «بازتاب‌های انگاره‌های انقلاب اسلامی ایران بر بیداری اسلامی در خاورمیانه» پژوهش‌های انقلاب اسلامی، سال اول، شماره ۳. قم: انجمن علمی انقلاب اسلامی ایران.
- عیوضی، محمدرحیم (۱۳۸۵) آسیب‌شناسی انقلاب اسلامی. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- غفاری ساروی، مصطفی (۱۳۸۹) دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع).
- غفاری ساروی، مصطفی (۱۳۹۱) «دیپلماسی عمومی ایران در جهان اسلام» ماهنامه همشهری دیپلماتیک، شماره ۶۷. تهران: مؤسسه همشهری.
- فرید، آرون (۱۳۸۶) «رسالت امام خمینی (س) در قبال مبارزات مسلمانان». مترجم: محمود ملکی. گزیده‌ای از مقالات همایش اندیشه امام خمینی (س) در نگاه اندیشمندان جهان. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
- فلاح، مرتضی (۱۳۸۷) «نقش زبان فارسی در گسترش هویت ملی و فرهنگی ایران» مطالعات ملی، دوره ۹، شماره ۲(۳۴). تهران: مؤسسه مطالعات ملی.
- فلاح‌نژاد، علی (۱۳۸۴) سیاست صدور انقلاب اسلامی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- قدیانی، عباس (۱۳۸۴) تأثیر فرهنگ و تمدن ایران در جهان. تهران: فرهنگ مکتوب.
- کن، هلر. اس. و پرسن، لیزا ام. (۱۳۹۰) «دیپلماسی عمومی و امور عمومی». کتاب مرجع دیپلماسی عمومی. ویراسته: نانسی اسنو و فیلیپ ام. تیلور، ترجمه: روح‌الله طالبی آرانی. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- گلشن‌پژوه، محمدرضا (۱۳۸۷) جمهوری اسلامی ایران و قدرت نرم. تهران: دفتر گسترش تولید علم (وابسته به معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی).
- گلشن‌پژوه، محمدرضا (۱۳۸۹) «آسیب‌شناسی منابع و ابزارهای قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران» پژوهش‌نامه سیاست خارجی، شماره ۲۴. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.

- لطفی، محمد منذر (۱۳۸۶) «شعاری در رثای امام خمینی (س)». مترجم: فرید فرنیبا. گزیده‌ای از مقالات همایش اندیشه امام خمینی (س) در نگاه اندیشمندان جهان. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
- مجله بقیه‌الله عجل الله تعالی فرجه الشریف (۱۴۳۳ هـ. ق). مع القائد. بیروت: جمعیه المعارف الإسلامیة الثقافیة.
- مجیدی، حسن و میرابزاده، امیر (۱۳۹۱) «دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در آمریکای لاتین» سیاست خارجی، شماره ۱۰۱. تهران: وزارت امور خارجه.
- محسنی سهی، هدی سادات و محسنی سهی، فریبا سادات (۱۳۹۴) «تأثیر دیپلماسی علم و فناوری بر افزایش قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران» مدیریت در دانشگاه اسلامی، سال چهارم، شماره ۱. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و معارف اسلامی، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
- محمدی، منوچهر (۱۳۸۳) «بازتاب انقلاب اسلامی در جهان اسلام» فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۴. تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- مطهری، مرتضی (بی تا) سیره نبوی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم. تهران: دبیرخانه طرح مطالعاتی بینش مطهر.
- ملکوتیان، مصطفی (۱۳۸۹) «ایدئولوژی و رهبری و تأثیر آن بر پیروزی سریع، ثبات پایدار و بازتاب جهانی انقلاب اسلامی ایران» فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، شماره ۲. تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- مهرپور، حسین (۱۳۹۱) مختصر حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. تهران: دادگستر.
- میری، محمدمهدی (۱۳۹۰) «بیداری اسلامی؛ مردم‌سالاری دینی و استبداد». مجموعه مقالات کوتاه دانشجویی با موضوع بیداری اسلامی، به کوشش مهدی یزدان‌پناه. تهران: دفتر مطالعات فرهنگی و برنامه‌ریزی اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری با همکاری معاونت فرهنگی و اجتماعی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره).
- نای، جوزف اس. (۱۳۸۷) قدرت نرم. مترجم محسن روحانی و مهدی ذوالفقاری. تهران: دانشگاه امام صادق (ع): پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج.
- یزدانی، عنایت‌الله، آقاحسینی، علیرضا و شیخون، احسان (۱۳۹۱) «بررسی ابزارها و شیوه‌های صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی ایران (با تأکید بر اندیشه‌های امام خمینی (ره))» پژوهش‌های انقلاب اسلامی، سال اول، شماره ۱. قم: انجمن علمی انقلاب اسلامی ایران.

- یزدانی، عنایت‌الله واخجسته، جمیل (۱۳۹۱) «بررسی تطبیقی «صدور انقلاب» در گفتمان‌های سیاسی جمهوری اسلامی ایران» پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال اول، شماره ۳. همدان: دانشگاه بوعلی سینا.

ب) لاتین

- Berridge, G.R. and James, Alan (2001) *A Dictionary of Diplomacy*. editorial consultant: Sir Brian Barder. New York: Palgrave Macmillan.
- Chakraborty, Kishore (2013) *Cultural Diplomacy DICTIONARY*. Berlin: Center for Cultural Diplomacy Studies Publications.
- Nye, Joseph S. (2004) *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, Joseph S. (2011) *The Future of Power*. New York: Public Affairs.

ج) پایگاه‌های اینترنتی

- پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (۱۳۸۲) سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴. <http://www.farsi.khamenei.ir/message-content?id=9034> (دسترسی ۱۳۹۵/۴/۱۶)
- سایت خبری تحلیلی تابناک (۱۳۹۳) آخرین آمار طلاب حوزه‌های علمیه. <http://www.tabnak.ir/fa/news/431178> (دسترسی ۱۳۹۵/۴/۱۲)
- خبرگزاری تسنیم (۱۳۹۴) آیت‌الله علوی گرگانی: طلاب خارجی حوزه علمیه نقش مهمی در گسترش انقلاب اسلامی دارند. <http://www.tn.ai/980694> (دسترسی ۱۳۹۵/۴/۱۲)
- شبکه خبری العالم. (۱۳۹۴) العالم انحصار رسانه‌های غربی عربی در منطقه را شکست. <http://fa.alalam.ir/news/1726793> (دسترسی ۱۳۹۵/۴/۱۲)
- مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران (بی‌تا) سازمان ایرانی مجامع بین‌المللی. <http://www.cire.ir/index.aspx?siteid=1&pageid=346> (دسترسی ۱۳۹۵/۴/۱۵)
- خبرگزاری تسنیم (۱۳۹۵) شبکه‌های «العالم» و «الکوثر» پیشنهاد دیپلماسی عمومی ایران در لبنان.

<http://www.tn.ai/1051858> (دسترسی ۱۳۹۵/۴/۱۲)

- خبرگزاری فارس (۱۳۹۵) مدیرکل دانشجویان غیر ایرانی وزارت علوم خبر داد: تحصیل ۲۱ هزار و ۵۰۰ دانشجوی غیر ایرانی در دانشگاه‌های کشور.

(دسترسی <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13950230000272>)

(۱۳۹۵/۴/۱۳)

- مقاومت اسلامی لبنان (۱۳۹۰) سخنرانی سیدحسین نصرالله، دبیر کل حزب‌الله لبنان، در افتتاحیه کنفرانس نوآوری و اجتهاد از دیدگاه حضرت آیت‌الله امام خامنه‌ای (مدظله).

<http://moqawama.ir/?speech=900316&arabic=1> (دسترسی در ۱۳۹۵/۱۲/۶)

- کارگر، زینب (۱۳۹۵) وزیرعلوم: ایران رتبه سوم شتاب تولید مقالات علمی دنیا را در اختیار دارد.

<http://www.irna.ir/fa/News/82345322> (دسترسی در ۱۳۹۵/۱۱/۳۰)